

Ripp Zoltán

A MAGYAR–JUGOSZLÁV VISZONY ÉS A NAGY IMRE-KÉRDÉS (1957–1958)

1956 végére kétségtelenné vált, hogy a szovjet–jugoszláv–magyar kapcsolatrendszerben az 1955–56-os kibékülési folyamattal gyökeresen ellentétes tendenciák érvényesülnek. Az októberi magyarországi forradalmat követő konfliktus elemei ekkorra összegződtek, és a magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulását meghatározó következmények rendszerévé álltak össze. Az ebből kibomló folyamat fordulatos történet során vezetett a tragikus végkifejlethez, a Nagy Imre-perhez, egyúttal a kapcsolatok mélypontjához.¹ A Nagy Imre-kérdésben, majd a magyar '56 értékelésében támadt vita elsősorban katalizátorként hatott: felszínre hozta, aktualizálta, kiélezte a lappangó ellentéteket. Azokat az ellentéteket, amelyek már a korábbi megbékélési folyamat során is létező, eltérő politikai szándékokban érhetőek tetten.

Triviális megállapítás, hogy a kibontakozó majd eszkalálódó szovjet–jugoszláv konfliktus meghatározó volt a magyar–jugoszláv viszony alakulására; a kádári vezetésnek nem volt és nem is lehetett önálló Jugoszlávia-politikája. A magyar politika jellegzetessége abban állt, hogy az érvényesülő tendenciák nyomásának *menyire* engedett, hogyan próbálta befolyásolni, tekintettel a helyreállítás alatt álló politikai rendszer belső hatalmi viszonyainak hatására is. December elején, mikor az MSZMP Központi Bizottsága nevezetes határozatában az „ellenforradalom négy okát” felsorolta, még csupán a lehetősége volt meg annak, hogy ez a négy ok az eredetileg talán sugallt „bűnösségi sorrendet” feladva és megfelelő logikai rendbe kapcsolva a hagyományos összeesküvés-elmélet szerepkörét is betölthesse. Az okok megfelelő értelmezése így végül olyan képet adhatott, amely szerint: a nemzetközi imperialista erők által támogatott belső reakció koncentrált támadást indított az elkövetett hibák miatt meggyöngyült rendszer ellen, amely támadást belülről bomlasztó árulók segítették. Ebben a koncepcióban, amelynek körvonalai és elemei a Nagy Imre-perhez vezető folyamat során gyakorta bukkantak fel, Jugoszlávia könnyen kulcsszerepet kaphatott, s csupán a szovjet–jugoszláv–magyar viszonyok alakulásától függött e lehetőség aktualizálása. Könnyen fölismerhető a kulcsszerep lehetősége, amennyiben 1957 elejétől az egyértelműen *árulóként* minősített Nagy Imre-csoport, illetve a külső ösztönző „amerikai imperializmus” közötti kapocs szerepét a jugoszlávokra lehetett osztani. Alátámasztotta ezt egyfelől annak kiemelése, hogy Nagy Imre a jugoszláv „revizionizmus” és „nemzeti kommunizmus” elveihez közel álló nézeteket vallott. A szoros kapcsolatról kialakult képet csak megerősítette a menedékjoggal kapcsolatos viszály. Másik oldalról jelentős volt az a körülmény, hogy az Egyesült Államoknak a térségre vonatkozó külpolitikai céljai között szerepelt az a megfontolás, amely a szocialista tábor országaiban a jugoszláv típusú nemzeti kommunista modell terjedésére számított, s ettől remélte a szovjet blokk lazulását.² Miután Titónak a térségre vonatkozó tervei is azon alapultak, hogy a

¹ A folyamat részletes bemutatását lásd Ripp Zoltán: *Belgrád és Moszkva között. A jugoszláv kapcsolat és a Nagy Imre-kérdés (1956. november–1959. február)*. Budapest, Politikátörténeti Alapítvány, 1994. 95 p.

² Békés Csaba: Az Egyesült Államok és a magyar semlegesség 1956-ban. In *Évkönyv III. 1994*. Budapest, 1956-os Intézet, 1994. 167. p.

XX. kongresszus utáni desztalinizációs folyamat kihasználható a jugoszláv modell mint alternatíva propagálására, egyúttal a lengyel és a magyar válság nyomán Jugoszláviához közelíthetők ezek a szovjet befolyáson lazítani kívánó országok, fölvethető volt, hogy az amerikai számítások és a jugoszláv külpolitikai törekvések között mutatkozó összhang túlmutat a pusztá egybeesésen. Mindez magától értetődően megerősítette a szovjet vezetésben azokat a szándékokat, amelyek a kemény rendteremtésre, a tábor sorainak rendezésére, a befolyás helyreállítására irányultak. E nagyhatalmi megfontolások mellett nem lehetett jelentősége olyan kérdéseknek, hogy ebben a szituációban mit jelent a XX. kongresszus üzenete, mi az érvényességi köre a szovjet–jugoszláv kibékülés során elfogadott elveknek, miként értelmezhetők az október 30-i szovjet nyilatkozatban foglaltak.

A szovjet–jugoszláv konfliktus élesen rávilágított arra, hogy a kibékülési periódusban is alapvetően eltérő szándékok vezették a szovjet, illetve a jugoszláv felet, s lényegében ezen az eltérésen alapult a fokozódó divergencia. Moszkva számára saroktétel volt, hogy csak az azonos elvek szerint felépülő, egységes tömböt alkotó és lehetőleg egy központból irányított szocialista világrendszer győzedelmeskedhet, s töltheti be ezzel történelmi hivatását. Hruscsov törekvése ehhez illeszkedve arra irányult, hogy Sztálin elhibázott politikáját korigálva Jugoszláviát újra a táborhoz közelítse, helyreállítva a dolgok természetes rendjét. Jugoszlávia törekvése ezzel szemben éppen az volt, hogy miközben normalizálja kapcsolatait a szovjet blokk országaival, fenntartsa a különállásából fakadó mozgásszabadságát, és elősegítse a táboron belül a jugoszláv típusú reformpolitika és függetlenedés erőinek térnyerését.

1956 végétől a konfliktus legjellegzetesebb vonása az ideológiai harc eluralkodása, ami világosan jelezte a gyökeresen eltérő szándékokon alapuló politikai ellentétek mélységét. Ebben a nyilvánossá váló harcban a jugoszlávok tették meg az első lépéseket Tito novemberi pulai, majd Edvard Kardelj december 7-i beszédével.³ Az offenzíva a valójában defenzív helyzetből fakadt. A legfőbb indíték az lehetett – túl a jugoszláv belpolitikát érintő megfontolásokon –, hogy az „ellenforradalom leverését” támogató álláspontot mintegy relativizálva kizárja annak lehetőségét, hogy a szovjet beavatkozás elfogadását a sztálinista modell fenntartásának tudomásul vételével lehessen azonosítani. A magyarországi restaurációs folyamat megindulását és a tábor országainak ezt szorgalmazó álláspontját tapasztalva az offenzív ideológiai fellépés inkább arra szolgált, hogy jelezze: jugoszláv részről nincs semmi hajlam az együttműködésre a XX. kongresszus előtti politikai alapon. Szemükben – és a valóságban is – ez egyet jelentett a szovjet térségi politika megmerevedésével. A Nagy Imre-csoport elrablását követő jugoszláv–magyar és jugoszláv–szovjet jegyzékháború elsősorban presztízsharc volt, s a jegyzékváltás, valamint a szovjet–jugoszláv levelezés jelezte, hogy szükség esetén mindegyik fél élni kíván a másik sarokba szorításához rendelkezésére álló lehetőségekkel.⁴ Ebből a patthelyzetből a jugoszláv fél számára csak az előre menekülés tűnhetett kiútnak, hiszen a megkezdődött folyamatok semmi jót nem ígértek. Tito számára nem a felkelés leverése okozta a problémát (amennyiben egyetértett azzal, hogy ez „horthysta restauráció” veszélyét hátrította el), sem a megtorlás (amennyiben az közvetlen érdekeit nem érintette károsan). A szovjet modell helyreállítása és a régi alávetettség újjáépítése a térségben azonban annál inkább kiváltotta rosszállását. A szovjet vezetésben újraéledő sztálinizmus, illetve a XX. kongresszus vonalának folytatását követelő jugoszláv álláspont szembeállításában ezért vált döntővé a magyar '56 értékelésének mikéntje és főleg a konszolidáció irányának kérdése.

A régiókban zajló folyamatok vizsgálatában a hatalmi kérdések mellett, illetve azokkal összefonódva fontos szempont, hogy a XX. kongresszust követő időszak mint *alternatívát felvető történelmi helyzet* jelent meg a szocialista országok további sorsát illetően, hiszen felvetődött a

³ Tito 1956. november 11-i beszéde az isztriai pártaktíván. In *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez*. „Top Secret.” Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956. Az állami és pártkapcsolatok rendezése, az októberi felkelés, a Nagy Imre-csoport sorsa. Dokumentumok. Gyűjt., vál., szerk. és a bevezető tanulmányt írta Kiss József, Ripp Zoltán, Vida István. Budapest, MTA Jelenkorkutató Bizottság, 1995. 204–210. p.; E. Kardelj beszéde a Szkuptsina 1956. december 7-i ülésén. *Magyar Szó*, 1956. december 8–9.

⁴ Az ezzel kapcsolatos dokumentumokat lásd *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok...* 282–284, 291–296, 305–307. p.

sztalini típusú berendezkedés mint *rendszer* megváltoztatásának lehetősége. A jugoszláv vezetők a *szovjet rendszer* egészének, a *sztalinizmusnak* adták kemény bírálatát, mégpedig olyan módon, hogy azzal a *jugoszláv modell* – mint egyetlen *létező* kommunista alternatíva – idealizált példáját állították szembe. A jugoszláv politikában ezért a magyar felkelés egyre inkább úgy jelent meg, mint ami a jugoszláv modell helyességét igazolja, mint ami egy ilyen rendszer megteremtése felé irányuló mozgás esélyét nyújtotta. A mozgalom *ellenforradalomként* való meghatározása, az ellenforradalmi veszély mint döntő jellemző helyett így hamarosan azok a tényezők kaptak hangsúlyt, amelyek a jugoszláv modell igazolására alkalmasnak látszottak.

A jugoszláv érvelésben Moszkvában azonnali a szovjet tábor szétszakításának veszélyére, az ideológia és politikai egység megbontására tett kísérletre ismertek rá.⁵ Úgy látszott, dugába dől Hruscsov terve, amely a jugoszlávoknak a táborhoz csalogatására irányult, hiszen Titóék éppen az önállóság fenntartásával és az egységes ideológiától eltérő modell propagálásával törekedtek saját térségi befolyásuk erősítésére az elbizonytalanodott helyzetben. A Szovjetunió Magyarország-politikájának sarkalatos eleme volt, hogy a lázadó magyarokat elszigeteljük a jugoszláv típusú kíséréstől, ezért titóista hajlamú politikusokat nem szívesen láttak volna a vezetésben. Kádár János pedig a legkevésbé azt engedhette meg magának, hogy szembeszálljon Moszkva akaratával, ennek még a látszatától is tartózkodnia kellett. Ugyanakkor azonban joggal ítélte elsőrendűen fontosnak a Jugoszláviához fűződő viszony normalizálását, Tito iránta megnyilvánult bizalmának és támogatásának fenntartását.

Az 1956. végi jugoszláv offenzíva tehát nyomásgyakorlás kísérlete volt a magyar vezetésre, de mert a sikerre valós esély nem nyílt, az érvelés egyre inkább csak öngazolássá vált az elmérgesedő vitában. A Kádár-féle vezetést roppant kellemetlenül érintette a kihívó jugoszláv fellépés. Egyfelől azért, mert kétségbe vonta az erőszakos hatalmi konszolidáció jogosságát egy döntő területen, a munkástanácsok elleni harcban, egyúttal az ideológiai legitimitáció sikere ellen is hatott. Másfelől azért, mert fölerősítette a népszerűbb jugoszláv modelltől való elhatárolódás és a szovjet vezetéshez való igazodás kényszerét. A jugoszláv akcióban magában rejtett az ellentmondás. Nem teheték meg, hogy nem szállnak szembe a Belgrád számára kedvezőtlen tendenciával, miközben ezzel Kádár pozícióját gyengítették a szovjetekkel szemben, jóllehet Titóék benne látták egy kevésbé ortodox moszkovita vezetés lehetőségét. A jugoszlávok számára egy rákosista vezetés visszatérte semmi jóval nem kecsegtetett, különös tekintettel arra, hogy a Moszkvába menekített rákosista csoport – érzékelve a konfliktus mélyülését – a kádári vezetés „titóista” jellegét is hangoztatva folytatta manipulációit a hatalom visszaszerzése érdekében.⁶ Kádár valóban a viszonylag legjobb megoldás volt a jugoszlávok számára, hiszen szűkös lehetőségei között igyekezett gátolni a romlás eszkalációját, s miközben az ideológiai harc terén igazodott a táborban elvárt tételekhez, többnyire a szovjet igényeknek való minimális megfelelés taktikáját követte, s mindent megtett, hogy az államközi és gazdasági kapcsolatokat mentesítse a politikai konfliktusok következményeitől.⁷

A revizionizmus és a nemzeti kommunizmus ellen indított nagy nemzetközi kampány világosan jelezte, hogy alaptalan feltevés alternatív történelmi helyzettel számolni, még erősen korlátozott értelemben is. Az ideológiai harcban egyszeriben defenzívá vált Belgrád pozíciója, különös tekintettel a Kínai Kommunista Pártnak a térségben addig szokatlanul aktív fellépésére.⁸

⁵ A szovjet diplomácia egyértelműen ilyen módon értékelte az eseményeket, erről tanúskodik egyebek mellett Kuti Jenőnek, a belgrádi nagykövetség ideiglenes ügyvivőjének 1957. február 7-i jelentése: MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK Jugoszlávia, 19. doboz 00131/3/1957.

⁶ Rákosi 1957. január 9-i Hruscsovhoz írt levele: A „Jelcin-dosszié”. *Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Szerk. Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Budapest, Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, 1993. 147–148. p.

⁷ Lásd Kádár beszédét az MSZMP KB 1957. február 27-i ülésén az államközi és politikai kapcsolatok közötti különbségről: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. II. köt. 1957. január 25.–1957. április 2. (Szerk. Némethné Vágyi Karola, Urbán Károly.) Budapest, Intera Rt., 1993. 168. p.

⁸ Nagy jelentősége volt a *Renmin Ribao* (*Zsenmin Zsipaó*) „Még egyszer a proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól” c. cikkének, amelyet közölt a *Népszabadság* 1957. január 1-jei és 3-ai száma, valamint Csou En-laj miniszterelnök szovjetunióbeli, lengyelországi és magyarországi tárgyalásainak. A magyarországi

A Szovjetunió és a népi demokráciák vezetőinek egyetértésével találkozott, hogy a hatalmi konszolidáció Magyarországon a szovjet típusú rendszer helyreállításának útján menjen végbe. A restaurációs tendencia magától értetődően vonta maga után, hogy a korábban meghirdetett kétfrontos harc nem pusztán egyoldalúvá torzult, hanem a fő veszélynek kikiáltott revizionizmus 1957 elején már jellegében más minősítést jelentett, mint a „baloldali elhajlás”. A revizionizmus a szocialista *rendszeren kívül* került, elítélése kiegészült az árulás és a nemzetközi imperializmus érdekei kiszolgáltatásának vádjával, ezzel párhuzamosan megindult a Nagy Imre-ügy kriminalizálása. Mindez pedig azzal fenyegetett, hogy a fő veszélyt megtestesítő Jugoszláviával szemben kialakuló viszonyt újra az 1953 előtti állapotok fogják jellemezni. Tito Hruscsovhoz írott február eleji levelében maga is arra figyelmeztetett, hogy fölerősödtek a XX. kongresszus előtti időket idéző jelenségek, s a tábor országaiban a pártvezetés lépései az 1948-as helyzet visszaállításának szándékára utalnak. Továbbra is úgy vélte, a magyar vezetésben a progresszív kommunista erők bevonására kellene törekedni ahelyett, hogy revizionista árulóként bélyegzik meg őket.⁹

Kádár János mit sem kívánt kevésbé, mint hogy Magyarországot újra frontországáá tegye Jugoszláviával szemben, de a döntés nem az ő kezében volt, s a szemben álló felek a magyar esetből levont következtetésekben találhattak elsősorban muníciót az ideológiai harchoz. A viszony romlásának fékezése ellen hatott – túl a szovjet blokk országainak nyomásán – az a körülmény is, hogy 1957 tavaszára végképp eldőlt: a rendszer ideológiai legitimitációs alapja nem lehet más, mint 1956 októberének ellenforradalomként való értékelése és Nagy Imre árulóként való megbélyegzése. Ebben pedig óhatatlanul benne rejtett – minden egyéb megfontolás ellenére is –, hogy a rendszer helyreállítását és megszilárdítását célzó belpolitikai folyamatok is kedvezőtlenül befolyásolják a Jugoszláviához fűződő viszony alakulását.

A kapcsolatok romlása ellen ható szándék és az erősebb tendenciának való engedés kényszere között tapasztalható lavírozást leginkább két, egymással összefüggő tényező befolyásolta. Az egyik a Nagy Imre-ügy kriminalizálásához vezető folyamatban ismerhető fel. Ezt nem csupán az jellemezte, hogy a Nagy Imre-csoport tagjai ellen megfogalmazódó vádak feltűnően egybeestek a jogoszlávokat ért bírálatokkal, de az is, hogy megtörténtek az első lépések Nagy Imréék és a jugoszlávok közötti kapcsolatok felderítésére.¹⁰ A másik és döntő tényező a márciusi szovjet–magyar tárgyalások eredménye volt, amely a szovjet álláspont feltétlen érvényre juttatását jelentette. A moszkvai tárgyalások megpecsételték az érlelődő döntéseket. Rákosit végérvényesen „politikai halottá” nyilvánították, és megegyeztek a Nagy Imréék elleni büntetőeljárás lefolytatásáról. Mindez egybeesett azzal, hogy tovább keményedett a Jugoszláviával szemben folytatott politika. Ennek jeleként magyar és szovjet részről egyaránt immár a legmagasabb vezetői szintről, a nyilvánosság előtt hangzottak el az „ellenforradalmár” Nagy Imre-csoportot és az őket „tápláló és ösztönző” jugoszláv vezetést elítélő szavak.¹¹

Belgrádban komoly visszatetszést keltett mindez, s azzal egy időben, hogy a tanácskozást követően Romániában letartóztatták a Nagy Imre-csoport tagjait, nyomban megfogalmazódott az aggodalom. Az aggodalom amiatt, hogy mintegy a *Rajk-per megismétléseként* készülődőben van az engedetlen Jugoszlávia kompromittálását szolgáló Nagy Imre-per.¹² A feltételezés annál is inkább indokolt volt, mivel a Moszkvából hazatérő magyar pártvezetés a tárgyalások eredményei-

tárgyalások jegyzőkönyvét Zimmer Tibor adta közre: *Társadalmi Szemle*, 1989. 12. sz. 93–98. p. – Tovább rontotta a viszonyt, hogy a jugoszlávok clutasították a kínai közvetítéssel felajánlott részvételt egy nagy nemzetközi kommunista konferencián, amelyről nem volt nehéz felismerni, hogy kísérletnek szánták Jugoszlávia közelítésére a szovjet blokkhoz.

⁹ MOL 288. f. 9/1956/21. ő. e.

¹⁰ Dokumentumok a jugoszláv menedékről és a Szántó Zoltán-ügyről (1956–1958). Közli: Kiss József, Ripp Zoltán. *Múltunk*, 1991. 4. sz. 143–151. p.

¹¹ Kádár beszédét lásd *Kádár János művei*. 1. kötet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987. 69–78. p.; Bulgaryin szovjet államfő beszédét közölte a *Népszabadság* 1957. március 28-i száma.

¹² Vljako Begovics: Vádak és tények. *Borba*, 1957. április 5.; Veljko Micsunovics: *Tito követe voltam. Moszkva 1956–1958*. Budapest, Interart, 1990. 218. p.; Cséby Lajos belgrádi nagykövet 1957. április 13-i jelentése: MOL XIX-J-1-k KÜM TÜK Jugoszlávia, 19. doboz 0020/0957.

ról beszámolva világossá tette az SZKP-tól kapott instrukciókat. Ezek pedig a Tájékoztató Iroda 1948-as, Jugoszláviát elítélő határozatának rehabilitálásával értek fel.¹³

A Rajk-perrel való párhuzam felvetése jugoszláv részről egyben figyelmeztetés is volt, hogy a novemberi garancialevél mellett más eszközök is vannak a kezükben, ha esetleg egy Nagy Imre-peret kívánnának felhasználni ellenük. Nyilván ez is hozzájárult, hogy Kádár nem akarta tovább élezni a helyzetet. Igyekezett megnyugtatni Kapicsics nagykövetet, hogy baráti alapon kívánják rendezni a kapcsolatokat, s ha lesz is per, azt nem kívánják Jugoszlávia kompromittálására felhasználni.¹⁴ Egyúttal levette a napirendről annak a „hadüzenettel” felérő levélnek az elküldését, amely éppen a jugoszláv felelősség kérdését firtatta volna a magyar eseményekben, s követelte volna, hogy a jugoszlávok itéljék el az ellenforradalmat és határolódjanak el Nagy Imrétől.¹⁵ A követelés képtelen helyzetet teremtett volna, hiszen ha a jugoszlávok a kívánt módon elhatárolódnak, elvesztik erkölcsi alapjukat arra, hogy tiltakozzanak egy esetleges per esetén, ha meg nem teszik, mintegy bizonyosságát adják bűnrészességüknek.

A legfőbb konfliktusforrás természetesen továbbra is a *szocialista tábor* kérdésében vallott jugoszláv és szovjet álláspont alapvető eltérésében rejlett.¹⁶ A jugoszlávok továbbra is elsősorban a *katonai blokkot* és a *szovjet hegemonia* eszközét látták benne, amelyhez nem kívántak csatlakozni, nem pedig a „testvéri szolidaritás” önkéntes szövetségét, a szocializmus világméretű győzelmének zálogát.¹⁷

A viszony romlásának eskalációját mégis sikerült megállítani, mégpedig nem elsősorban azért, mert mindkét fél rendelkezett a lehetőséggel, hogy a másik számára kellemetlenségeket okozzon. Május–június folyamán egyértelmű jelei voltak az enyhülésnek nemcsak Budapesten, hanem Moszkvában és Belgrádban is.¹⁸ A kapcsolatok javulása tehát már a Hruscsov leváltására irányuló kísérlet bukása előtt tapasztalható volt, nyilván már ekkor sem függetlenül a szovjet vezetésben zajló politikai és hatalmi harcától. Hruscsov nyilvánvalóan nem véletlenül tájékoztatta Micsunovics nagykövetet arról, hogy komoly változtatásokat tervez az SZKP politikájában.¹⁹ Hruscsov reformtervei és az a szándéka, hogy visszatérjen a Nyugattal kapcsolatban az enyhülés politikájá-

¹³ Hruscsov 1957. január 10-i, Titóhoz írott levelében még kereken tagadta, hogy az 1948-ashoz hasonló hadjárat indulna Jugoszlávia ellen (MOL 288. f. 9/1956/21. ő. c.). Kádár az MSZMP IB, majd a KB előtt április első napjaiban tartott beszámolóiban azonban a helyzet megváltozását mutatták, nemcsak Budapesten, hanem Moszkvában és Belgrádban is. Kádár az MSZMP KB 1957. április 22-i ülésén: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. II. köt. 350. p. és III. köt. (Szerk. Baráth Magdolna, Feitl István.) 30. p.

¹⁴ Sik Endre feljegyzése J. Kapicsics nagykövettel folytatott megbeszéléséről (MOL XIX-A-2s 14. d.); a jugoszláv feljegyzés a június 10-i látogatásról: MOL XIX-J-1-j KÜM TÚK Jugoszlávia, 11. doboz 004136/5–6/1958.; valamint Kádár János felszólalása az MSZMP KB 1957. április 22-i ülésén: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. IV. köt. (Szerk. Baráth Magdolna, Ripp Zoltán.) 198. p.

¹⁵ MOL 288. f. 5/22. ő. c.

¹⁶ Ez volt az a kérdés, ahol a viszony javítása érdekében használt visszafogott hang mellett is le kellett tenni a garast a szovjet álláspont támogatása mellett. Lásd Horváth Imre külügyminiszter előadását. In *A szocialista tábor egysége – függetlenségünk biztosítója*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1957. 12. p.; Kádár János május 9-i országgyűlési beszédét. In *Kádár János művei*. I. köt. 135. p.

¹⁷ Kocsa Popovics külügyi államtitkár 1957. február 26-i beszámolója a nemzetközi helyzetről és a jugoszláv külpolitikáról a Szövetségi Képviselőház ülésén, valamint Aleksandar Rankovics beszámolója a Szövetségi Bizottság 5. plénmájában április 18-án. Közli: *Magyar Szó*, 1957. február 27., illetve április 19.

¹⁸ Tito több alkalommal is jelezte a kapcsolatok normalizálására irányuló szándékát, lásd nyilatkozata a *Mladost* című lapnak (magyarul: *Magyar Szó*, 1957. május 22.), a *Politika* című lapnak (magyarul: *Magyar Szó*, 1957. május 26.); beszéd a marvrovói vízi erőmű felavatásán, ismerteti a *Népszabadság* 1957. május 29-i száma. Az államközi kapcsolatok normalizálódását több egyezmény megkötése jelezte, a gazdasági szerződésekről, lásd *Népszabadság* 1957. május 1. és július 7. A szovjet részről megindult közeledés jele volt, hogy Zsukov marsall vendégeként június elejétől magas rangú jugoszláv katonai küldöttséget fogadtak hosszabb látogatáson, s megállapodtak A. Rankovics és E. Kardelj nyári, szovjetunióbeli üdüléséről is.

¹⁹ V. Micsunovics: *Tito követe voltam*. 232–233. p.

hoz, összefüggtek a jugoszláv viszony javításával. Terveibe nagyon is beleillett volna egy olyan közeledés, amely a térségben gyakorolt szovjet hegemonia fenntartásával, de a módszerek finomításával teremti meg a szükséges hátteret. Nyilván ennek alapjait fektethette volna le az az informális találkozó, amelyet Hruscsov Tito és Gomulka részvételével próbált létrehozni. A térség ügyeinek rendezése annál is inkább fontos volt, mivel a szovjet figyelem növekvő mértékben irányult a harmadik világ felé. Miután Tito komoly tekintéllyel rendelkezett az el nem kötelezett országok között, a Jugoszláviához való közeledés, pontosabban – ahogy Moszkvában tervezték – Jugoszlávia közelítése a táborhoz nagyon is beleillett a harmadik világ felé orientálódó külpolitikába.

A hosszabb távon is érvényesülő kedvező fordulat reményét 1957 nyara hozta meg a Hruscsov megbuktatására szervezett Molotov–Kaganovics–Malenkov-féle puccskísérelt kudarcával.²⁰ A jugoszláv vezetők nagy meglepéssel fogadták a fejleményeket, hiszen abban saját álláspontjuk igazolását vélték felfedezni.²¹ Az SZKP-n belüli fejlemények és a határozat mintegy igazolni látszottak Tito álláspontját a sztálinisták és nem sztálinisták harcáról, s egyúttal a XX. kongresszus desztalinizációs vonalának, az enyhülés és a reformok politikájának határozott folytatását ígérték. A jugoszláv vezetőket ugyan aggasztotta Hruscsov néhány negatív megnyilvánulása, ezeket azonban jobb híján a sztálinisták megfékezésére tett gesztusként értékelték. Fontosabb volt, hogy a szovjet vezetők elfogadták kérésüket a hitelegyezmények végrehajtását felmondó korábbi álláspontjuk újratárgyalásáról, és hajlottak a kedvezőbb feltételek megadására.²²

Úgy tűnt, az 1957. augusztus elején Romániában létrejött Hruscsov–Tito csúcstalálkozó nyomán mód nyílik a szovjet–jugoszláv és így a magyar–jugoszláv viszony rendezésére. Hruscsov kihasználta a jugoszlávok feltűnő békülékenységét, amely az enyhülési folyamat fölerősödésébe és a merev térségi politika oldódásába vetett reményen alapult, s kihasználta azt, hogy a belgrádi politikusok ennek az árát is hajlandók voltak megadni. A jugoszlávok valóban komoly árat fizettek. Elvi deklarációkért, az 1955-ös belgrádi és az 1956-os moszkvai nyilatkozat elveinek megerősítéséért cserébe Hruscsov konkrét eredményeket ért el: megszerezte beleegyezésüket a nagy nemzetközi kommunista találkozón való részvételükbe, Tito pedig megígérte az NDK diplomáciai elismerését, és támogatásáról biztosította a Kádár-kormányt. A pillanatnyi érdekközösség elfedte az eltérő szándékokat. A szovjet vezető továbbra is arra törekedett, hogy Jugoszláviát a táborhoz közelítse, míg Tito Hruscsov külpolitikai sikerhez juttatásától a hruscsovi irányvonal megerősödését, ezáltal pedig a desztalinizációs politika folytatását és a jugoszlávellenesség megszüntetését remélte.²³

A magyar vezetésnek 1957 nyarán végképp nem volt, helyzeténél fogva nem is lehetett önálló Jugoszlávia-politikája. Sokkal inkább az igazodás okozott gondot. 1957 augusztusában lezárult a Nagy Imre-csoport elleni vizsgálat, a per megrendezése közvetlen napirendre került. Szovjet forrásokból tudható, hogy a per elhalasztásában döntő szerepe volt a Jugoszláviához fűződő viszony kedvező alakulásának. Az SZKP megbízottait a vizsgálat eredményeiről és a várható ítéletekről tájékoztató magyar belügyminiszter ugyan elmondta, hogy a jugoszláv kormányt kompromittáló tényeket nem kívánták a perben felhasználni, és ismertette azokat a terveket is, melyek a várhatóan éles támadások kivédésére, mérséklésére szolgáltak volna, mégis hasznosabbnak tűnt a per elhalasztása.²⁴ A romániai tárgyalások során a jugoszlávok nem hagytak kétséget aziránt, hogy ellenzik Nagy Imrécék bíróság elé állítását, s ha mégis sor kerülne rá, az óhatatlanul kiélezné a jugoszláv–magyar viszonyt. A kommunista pártok novemberre tervezett nemzetközi konferenciáját nem lehetett megterhelni egy olyan konfliktussal, mint amelyet a Nagy Imre-per elkerülhetetlenül maga után vont volna. Tartani lehetett attól, hogy az eredetileg 1957 őszére tervezett jugoszláv pártkongresszus kimenetelét is kedvezőtlenül befolyásolta volna egy ilyen goromba lépés. Ráadásul az ENSZ-ben is küszöbön állt a magyar kérdés tárgyalása.

²⁰ Az SZKP KB 1957. júniusi plénumának jegyzőkönyvét lásd *Isztoricsezkij Arhiv*, 1993. 4–6. sz.

²¹ V. Micsunovics: *Tito követe voltam*. 267–274. p.

²² Uo. 285. p.

²³ Uo. 285–288. p.

²⁴ A „Jelcin-dosszié”. 199–203. p.

A Nagy Imre-per elhalasztásától függetlenül a jugoszláv–szovjet viszony kedvező alakulása hamar törést szenvedett. Amint kiderült, hogy a kommunista pártok nemzetközi konferenciájának előkészítése során a szervezők miféle dokumentumot kívánnak elfogadtatni, bizonyossá vált, hogy nemzetközi méretekben nyoma sincs a kívánt desztalinizációs fordulatnak. Éppen ellenkezőleg, a jelentős kínai befolyással készült dokumentumtervezet nemcsak a revizionizmus elleni kampány felújítását vetítette előre, de a rossz emlékű Tájékoztató Iroda valamifajta újjáélesztésével fenyegetett. A JKSZ vezetői pedig mit sem kívántak kevésbé, mint hogy elismerjék bárkinek a jogát kötelező közös ideológia és politikai irányvonal meghatározására.²⁵ Jugoszlávia egész külpolitikai doktrínáját megkérdőjelezte volna egy olyan lépés, mely a táborba való „feliratkozással” ért volna fel.

A magyar–jugoszláv viszony sajátosságát az adta ebben az újra kiéleződő helyzetben, hogy mindkét fél a feszültség enyhítésére és kiterjedésének megakadályozására törekedett. Kádár, jóllehet a szovjet állásponthoz való igazodás keretein szigorúan belül maradt, a konferencia dokumentumát illetően kompromisszumos megoldásra törekedett.²⁶ A jugoszláv magatartást az ENSZ-ben elsősorban a magyar kérdésben elfoglalt, a magyar pozíciót javító álláspont jellemezte.²⁷ Annak ellenére, hogy moszkvai a konferenciát közvetlenül megelőzően kimondottan fagyos-sá vált Belgrád és Moszkva viszonya, a Kádár János vezette magyar küldöttség a szovjet fővárosban sikeres találkozót bonyolított le a Kardelj és Rankovics vezette jugoszláv delegációval. A megbeszélés nyomán nem látszott kilátástalannak a kapcsolatok javítása. Ennek érdekében elvi megegyezésre jutottak arról, hogy bizalmas pártközi találkozót szerveznek, amelynek során tisztázhatóak a fennálló nézeteltérések.²⁸

A kommunista pártok 1957. novemberi moszkvai értekezlete és az ott elfogadott tizenkétpárti nyilatkozat annak az ortodox, mereven a sztálinista dogmákhoz ragaszkodó kínai álláspontnak felelt meg, amelyet a legtöbb párt nagyon is szívesen fogadott.²⁹ A dokumentum aláírásának jugoszláv elutasítása csak fokozta a kelet-európai népi demokráciák keményvonalas vezetőinek elszántságát a titóista revizionizmus kérlelhetetlen bírálatában. Gomulka ugyan magára hagyottan próbált valamelyest ellenállni a nyomásnak, de a reménytelen helyzetben Kádár sem állt mellé, sőt a magyar kérdéstről szólva mintegy előrevetítette a Nagy Imre-per fő ideológiai mondani-valóját, indokolta az imperialista összeesküvéssel cimboráló árulók elítélésének jogosságát.³⁰

Az alapvető kérdés az, milyen megfontolások nyomán fogadta el Hruscsov a kínaiak által szorgalmazott keményvonalas fordulatot, amely az eredeti szándékkal ellentétben nem közelebb hozta Jugoszláviát a szocialista táborhoz, hanem újraélesztette a feszültséget. Hruscsovnak választania kellett Peking és Belgrád között, és úgy döntött, hogy az egyre határozottabban fellépő és egyre komolyabb szerepre pályázó Kínát elégíti ki, engedve a harcias álláspontot követelő nyomásnak. Ebben döntő szerepet játszott, hogy a tábor egységének megszilárdítása volt a legfontosabb szempont, márpedig erre úgy nyílt mód, ha elfogadják a merev, a sztálini időket idéző deklarációt, amit a kommunista pártok vezetőinek többsége szívesen fogadott. Miután Mao a keményvonalas politika meghirdetése fejében nemcsak elismerte, de maga szorgalmazta a Szovjetunió vezető szerepének egyértelmű kiemelését, Hruscsov nem is igen választhatott más taktikát, mint amit választott. A játszma – amelynek a jugoszlávokhoz való közeledés visszafordítása csak egy, bár fontos eleme volt – éppen csak megkezdődött, hiszen Kína és a Szovjetunió kül-

²⁵ A jugoszlávok a szovjet ígéretek alapján csupán a békés egymás mellett élés elvei mellett hitet tevő dokumentum elfogadására számítottak. Edvard Kardelj: *Visszaemlékezések*. Újvidék, Forum, 1981. 166. p.

²⁶ MOL 288. f. 9/1957/7. ó. c.

²⁷ Jugoszlávia képviselője nem szavazta meg az ötösbizottság jelentését, mint ami nem elég tárgyilagos, és nem segíti olyan légkör kialakítását, amelyben Magyarország megoldhatja problémáit. (Joze Brilej nyilatkozatát lásd *Magyar Szó*, 1957. szeptember 4.) Novemberben az ügyrendi bizottságban Jugoszlávia képviselője a magyar kérdés napirendre tűzése ellen szavazott.

²⁸ A megbeszélésekről készült feljegyzések: MOL 288. f. 9/1957/12. ó. c.; Kádár János beszámolója az MSZMP KB 1957. november 29-i ülésén: uo. 288. f. 4/14. ó. c.

²⁹ Az 1957. november 14–16-i értekezleten elfogadott Moszkvai Nyilatkozatot lásd *Népszabadság*, 1957. november 22.

³⁰ Kádár János két felszólalása a konferencián: MOL 288. f. 9/1957/12. ó. c.; valamint beszéde az MSZMP KB 1957. november 29-i ülésén: uo. 288. f. 4/14. ó. c.

politikai stratégiájában az alapvető különbség fennmaradt. Mao *agresszív, konfrontatív* fellépéssel törekedett a szputnyikkal szerzett időleges katonai fölény kihasználására. Hruscsov egészen másként kívánt élni ezzel a fölényrel, s hogy nagyobb mozgástere legyen, hajlandó volt ideológikus engedményekre, a revizionizmusvita felújítására is. Kína nyomására ez hamarosan különösen goromba formát öltött, amelyben a magyar kérdés újra fontos szerepet kapott.

Miután mind az ortodox sztálinista ideológiához való visszatérés, mind a blokkpolitika megerősítésén alapuló külpolitikai doktrína teljes tagadása volt a jugoszláv törekvéseknek, a moszkvai konferencia nem tölthette be azt a funkcióját, amelyre eredetileg irányult, nevezetesen hogy a jugoszlávokat közelítse a szovjet blokkhoz. Az 1957 ősziére kialakult körülmények inkább egy másik megoldás esélyét növelték. Annak lehetőségét, hogy a jugoszlávok számára elfogadhatatlan dokumentummal elvi alapja teremthető az önálló szocializmuskonceptiót valló és el nem kötelezett státusát fenntartó Belgrád elszigetelésének, s ez egyúttal lezárja azokat a problémákat is, amelyek abból fakadnának, ha netán valaki készletét érezne az 1956-os magyar vagy lengyel példa követésére.

Az 1957. novemberi lépések kényszerpályára terelték a Jugoszláviához fűződő viszonyt. A Moszkvai Nyilatkozatban meghirdetett platformot elfogadó pártok és az attól gyökeresen eltérő álláspontot valló Jugoszláv Kommunista Szövetsége között komoly feszültség támadt. Csak alkalom kellett hozzá, hogy a feszültség éles és nyílt politikai harccá változzon.

Addig azonban fontos fejlemények zajlottak éppen a magyar–jugoszláv kapcsolatokban. Miután a moszkvai konferenciát követően immár semmi akadály nem látszott a Nagy Imre-per megrendezésének, Kádár János az ügyet végső döntésre a Központi Bizottság elé terjesztette. Az MSZMP KB 1957. december 21-i zárt ülése meg is hozta a nevezetes határozatot, amely szerint „szabad folyást kell engedni a törvényes eljárásnak”.³¹ Magától értetődik, hogy a Nagy Imre-ügy kényes jugoszláv vonatkozása e döntés során újból fölmerült. A korántsem egyértelmű helyzetben Kádár János arra törekedett, hogy a nemzetközi viszonyok és a jugoszlávokhoz fűződő kapcsolat alakulása függvényében mindkét irányban nyitva hagyja a lehetőséget. Így azután a döntés pillanatában nem lehetett tudni, Jugoszlávia felmentést kap-e az imperialista összeesküvésben való részvétel, a magyarországi eseményekbe való közvetlen beavatkozás vádjá alól, vagy jelképesen a jugoszláv vezetők is helyet kapnak Nagy Imre mellett a vádlottak padján. Nem kétséges, Kádár az első megoldást szerette volna, de nem lehetett biztos benne, hogy erre kínálkozik-e esélye. A kettősségnek megfelelően az eredendő „jó szándék” kinyilvánítása mellett megmaradt a fenyegetés mozzanata is.

A Nagy Imre-per politikai előkészítése során tekintettel kellett lenni az 1957 novemberében aláírt bántatlansági garanciára. Elérkezett tehát az ideje, hogy megtalálják a hatástalanítás módját. Ennek kísérlete és kudarca szorosan összefügg a Nagy Imre-per elhúzódnásával, pontosabban az időközben kirobbant és elmélyült konfliktussal.

December végén még úgy tűnt, semmi nem állhat a per megrendezésének útjába, hiszen a szovjet vezetés is egyetértett vele.³² 1958 elején azonban éppen szovjet kérésre kellett a pert elhalasztani. A döntés mögött a szovjet külpolitika akciói álltak. 1957 végén, 1958 elején Moszkva sok propagandisztikus elemmel átszótt, nagyszabású békeoffenzívát indított. A fegyverkezési verseny fékezése és csúcstalálkozók megrendezésére irányuló kezdeményezések idején cseppet sem látszott aktuálisnak egy olyan per megrendezése Magyarországon, amely óhatatlanul a nemzetközi politikai légkör megmérgezéséhez vezet. Miután komolyan nem is mérlegelték azt a megoldást, hogy enyhe ítélettel vegyék elejét a várható negatív következményeknek, nem maradt más megoldás, mint a halasztás.³³

Ez a lépés – éppen a jugoszláv kapcsolatot tekintve – korántsem maradt következmények nélkül. Megszületett ugyanis az elgondolás, miként lehetne elvenni vagy legalább tompítani a per

³¹ Az ülés jegyzőkönyvét lásd Döntés a Nagy Imre-csoport ügyében. Közli: Ripp Zoltán. *Múltunk*, 1990. 4. sz. 159–180. p.

³² Kádár János beszámolója Gromov nagykövettel folytatott megbeszeléséről: MOL 288. f. 5/59. ó. e.

³³ „Mi inkább az elnapolás mellett vagyunk, minthogy enyhe ítéletet hozzunk most.” Három dokumentum a Nagy Imre-per 1958. februári elhalasztásáról. Közreadja: Kiss József, Ripp Zoltán. *Társadalmi Szemle*, 1993. 4. sz. 82–95. p.

nyomán várható konfliktus élet, de az 1958 tavaszán bekövetkezett események hatására a kedvezően indult folyamat az ellentétébe fordult.

A magyar taktika lényege abban állt, hogy az 1956. novemberi bántatlansági garancia fölmondását összekapcsolják a jugoszláv–magyar viszony javításával, ezzel is aláátmasztva annak az ajánlatnak a komolyságát, amely szerint a Nagy Imre-perben mellőzni fogják a jugoszláv szerep és felelősség felvetését. Első lépésként az MSZMP vezetői levelet küldtek a JKSZ-hez, amelynek fő mondanivalója a két párt közötti jó viszony megteremtésére irányuló szándék kinyilvánítása volt. Szorgalmazták a csúcsszintű pártközi tárgyalás megtartását, amelyről elvben már novemberben megállapodtak Moszkvában.³⁴ A bántatlansági garancia egyoldalú hatályon kívül helyezése együtt járt annak kinyilvánításával, hogy a Nagy Imre-pert nem szándékoznak Jugoszlávia kompromittálására felhasználni.³⁵

Jellemző volt a jugoszláv válasz: kedvezően fogadták a tárgyalásokra vonatkozó kezdeményezést, egyúttal a per ügyében függőben hagyták álláspontjuk kialakítását, és a baráti légkörű tárgyalások hatáskörébe utalták az erről szóló véleménycserét. Belgrádban ebben az időszakban nagy erővel folytak a Jugoszláv Kommunista Szövetsége programalkotó kongresszusának előkészületei. Kezdetben úgy tűnt, a Moszkvai Nyilatkozat aláírásának elutasítása nyomán kialakult feszült légkör ellenére az SZKP delegációja részt vesz a jugoszláv kommunista kongresszusán, s ennek megfelelően határozta a magyar párt vezetői is.³⁶

Mikor március végén Karagyorgyevón lezajlottak a bizalmas pártközi megbeszélések a Kádár János vezette magyar és a Joszip Broz Tito vezette jugoszláv küldöttségek között, még élhetett a remény, hogy a jó államközi kapcsolatokhoz a legmagasabb politikai szintet jelentő pártközi kapcsolatokat is felzárkóztatják. A viszonyt leginkább megterhelő kérdésekben – mint az 1956-os felkelés okainak meghatározása vagy a Nagy Imre-kérdés – továbbra sem sikerült egyetértésre jutni, a magyar taktika ennek ellenére bevált. A Nagy Imre-per megrendezésének bejelentése nem borította fel a rendeződni látszó kapcsolatokat. Úgy tűnt, Titóék számára valóban az a legfontosabb, hogy a magyar ígéret valóra váljon, és ne legyen a pernek jugoszlávellenes éle.³⁷ A tárgyalás légköre alapot adott a bizakodásra, a magyar vezetők gyors intézkedésekkel próbálták a bizalmat elmélyíteni.³⁸ Az események azonban rajtuk kívül álló okokból más fordulatot vettek.

A Szovjetunióban ugyanis időközben megérlelődött az elhatározás újabb jugoszlávellenes politikai és ideológiai offenzíva megindítására.³⁹ Rosszat sejtetett már az is, hogy Hruscsov visszatért Tito pulai beszédének bírálatához, felelevenítette a vádat, mely szerint az nem volt más, mint kísérlet arra, hogy a szocialista országok egy részét „az ismeretes jugoszláv útra vigyék át”. A moszkvai értekezlet kapcsán tanúsított magatartásban és különösen a JKSZ soron levő kongresszusa elé terjesztendő programtervezetben a szovjet vezetők olyan kihívást láttak, melyre a szocialista tábornak határozott választ kell adnia.⁴⁰ Az SZKP ennek megfelelően nyomban le-

³⁴ Annál is inkább telték, mivel Cséby Lajos nagykövét 1958. január elején jelentette, hogy A. Rankovics baráti beszélgetés keretében szorgalmazta a két ország vezetőinek nem hivatalos találkoztóját. MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK Jugoszlávia 19. doboz 00419/1958.

³⁵ A 33. jegyzetben idézett forrásközlés: 94–95. p.

³⁶ MOL 288. f. 5/69. ő. c.

³⁷ A Nagy Imre-pert követő jugoszláv–magyar jegyzékváltás egyik fontos dokumentuma is erről árulkozik. Az 1958. október 8-án kelt jugoszláv jegyzék szemére vetette a magyar vezetőknek, hogy a karagyorgyevói találkozón nem jelezték annak lehetőségét, milyen jugoszlávellenes élt fog kapni a Nagy Imre-per. Lásd A Nagy Imre-per után. A jugoszláv–magyar jegyzékháború második szakaszának dokumentumai 1958. október–1959. február. Közreadja: Kiss József, Ripp Zoltán. *Múltunk*, 1992. 4. sz. 190. p.

³⁸ Lásd az MSZMP PB 1958. március 29-i ülésének határozatát: MOL 288. f. 5/72. ő. c.

³⁹ Ennek közvetlen következményeiről a magyar politikusok a leghitelesebb forrásból, magától Hruscovtól kaphattak tájékoztatást az első számú szovjet vezető április eleji magyarországi látogatása alkalmával. Az MSZMP KB Hruscsov tiszteletére adott ebédjén elhangzott beszédekét lásd „Jó volt a leves, csak túlságosan zsíros”. Közreadja: Ripp Zoltán. *Köztársaság*, 1992. 28. sz. 74–81. p.

⁴⁰ A programtervezet nem tartalmazott újdonságokat a JKSZ addig hirdetett politikájához képest, a „jugoszláv út” rendszerbe foglalása azonban valóban komoly kihívást jelentett a szovjet modell feltétlen hívei számára. *A Jugoszláv Kommunista Szövetségének programtervezete*. Novi Sad, Forum, 1958. 234 p.

mondta a kongresszuson való részvételt, s ehhez a lépéshez – a szovjet befolyás alatt álló többi párthoz hasonlóan – kénytelen-kelletlen az MSZMP is csatlakozott.⁴¹

Az újabb kampány legfőbb mozgatója ismét Peking volt, a kínaiak feltűnően aktív és kezdeményező részt vállaltak a titóizmus elleni harcban. Moszkva újfent engedett a nyomásnak, s különösen a külpolitikai akciók várt sikerének elmaradása után tűnt úgy,⁴² hogy a kapcsolatok végletes megrontására irányuló kínai törekvés célt ér. Az egy évvel korábbi ideológiai hadjáratot is felülmúló támadássorozat kezdődött a jugoszláv kommunisták ellen. A szovjet vezetők számára a legfőbb pont a belgrádi vezetés blokkpolitikát elutasító álláspontja és ezzel összefüggésben a szovjet hegemoniatörekvésekkel kapcsolatos éles kifogásai voltak.⁴³ Ez ugyanis félreérthetlenné tette, hogy Jugoszlávia nem fogja feladni független pozícióját, nem kíván alkalmazkodni a kétpólusú világrendhez, létével és példájával hátráltatója lesz a szovjet tábor kiterjesztésének, egysége erősítésének.

A magyar vezetés számára különösen kellemetlen következményekkel járt az újabb nemzetközi kampány és az abban való részvétel kötelezettsége. Nem csupán azért, mert le kellett mondaniuk a részvételt a JKSZ kongresszusán, annak ellenére, hogy röviddel azelőtt, a karagorgyevói találkozáson még megerősítették részvételi szándékukat.⁴⁴ Az is egyre világosabbá vált, hogy minden korábbi ígéret ellenére a Nagy Imre-pernek lesz határozottan jugoszlávellenes mondanivalója. Ez pedig az éles konfliktusban újra a frontország szerepébe kényszeríti Magyarországot.

A jugoszláv kommunisták kongresszusát követően csak tovább erősödött a nemzetközi méretű kampány, amelyben elsőként a különlegesen éles támadást indító kínai pártlap vezércikke mutatótt ki egyes összefüggést a jugoszláv revizionizmus és „az áruló Nagy Imre-klika” között.⁴⁵ A szovjet–jugoszláv viszony is rohamosan romlott, s ennek során Moszkvában felújították a magyar kérdéssel kapcsolatos vádak. Újból a jugoszlávok szemére vetették, hogy nemzeti forradalomként üdvözölték a magyarországi felkelést, intervenciónak nevezték az „önzetlen szovjet segítséget”, és a sajtóban nyíltan támogatták az áruló Nagy–Losonczy-csoportot. Úgy tűnt, mindenben átveszik a szélsőséges kínai álláspontot, s ennek megfelelően a jugoszláv revizionizmust az amerikai imperializmus közvetlen szövetségeseiként állítják be. Mindez pedig az összeesküvés-koncepció kereteiben megfelelő ideológiai hátteret nyújthatott a Nagy Imre-perhez, illetve a másik oldalról a per koncepciója megfelelő támpontokat szolgáltatott a Jugoszlávia elleni támadásokhoz.

A viszony romlásának eszkalációja megállíthatatlannak látszott, különösen hogy a gazdasági kapcsolatok területére is kiterjedt, komoly gondokat okozva Jugoszláviának.⁴⁶ Belgrádban hamar le is vonták a következtetést, amely szerint az egykori Tájékoztató Iroda politikájának és módszereinek felújítása zajlik. A jugoszlávok leghatékonyabb eszköze a vádak visszautasítására az volt, hogy az

⁴¹ Az ezzel kapcsolatos levelezést lásd MOL 288. f. 9/1958/20. ó. c.

⁴² A Rapacki-terv nyugati elutasítása után egyre csökkent a remény a javasolt csúcstalálkozó megrendezésére.

⁴³ Lásd a szovjet vezetéstől kapott szóbeli információról készült feljegyzést: MOL 288. f. 9/1958/20. ó. c.

⁴⁴ Kádár Jánosnak a részvételt lemondó, április 17-én kelt levele: MOL 288. f. 9/1958/20. ó. c.

⁴⁵ A *Renmin Ribao* (*Zsenmin Zsipao*) 1958. május 5-i vezércikke magyarul is megjelent: El kell ítélnünk a mai revizionizmust! *Népszabadság*, 1958. május 9.

⁴⁶ 1958. május 27-én a Szovjetunió Külügyminisztériuma jegyzéket adott át Jugoszlávia moszkvai nagykövetségének, amelyben az 1956. január 12-ai szovjet–jugoszláv és az augusztus 1-jei szovjet–NDK–jugoszláv gazdasági egyezmény alapján nyújtott hitelek felhasználásának öt évre szóló felfüggesztését jelentették be. (A Külügyminisztérium 1958. július 1-jén megküldte az erről szóló jelentést a belgrádi nagykövetségnek: MOL XIX-J-1-j KÜM TÜK Jugoszlávia 29. doboz 004343/1958.) Miután a jegyzéket a június 3-ai válasszal együtt Jugoszláviában közreadták, a szovjet lapok is közölték a jegyzék-váltást, belcérteve a szovjet viszontválaszt is. (Hírt adott erről a *Népszabadság* 1958. július 1-jei száma. Lásd még V. Micsunovics: *Tito követe voltam*, 403–404. p.) Az *Izvesztija* 1958. július 5-i cikkéből is kiderül, hogy a hitelfolyósítás felmondását Tito kongresszusi beszédének az a mondata válthatta ki, legalábbis indokot az szolgáltatott rá, amely a gazdasági kapcsolatok „kölcsönösen előnyös” jellegét hangsúlyozta, miközben a nyugati segítség „önzetlenségét” állította. A megrendült nyugati gazdasági kapcsolat rendezése fontos volt a jugoszláv vezetés számára. Lásd ehhez Duncan Wilson: *Tito's Yugoslavia*. Cambridge, Cambridge University Press, 1979. 118–123. p.

SZKP vezetőit szembesítette saját korábbi, a desztalinizációs folyamathoz kapcsolódó megnyilatkozásaikkal.⁴⁷ Ezzel megpróbálták visszaterelni a kérdést az eredeti problémához, amely a magyar '56 értékelésének különbözőségében már 1956 végén felmerült: milyen a szocializmus követendő modellje a XX. kongresszus után? A szovjet vezetők rövid úton megoldották a kérdést azzal, hogy antimarxistának minősítették a jugoszláv nézeteket, és a kétpólusú világtrend logikájának keretében értelmezték a konfliktust. Ez azonban azzal fenyegetett – amire Kína törekedett –, hogy hamarosan eljutnak az 1949-es végletes állásponthoz és az abból fakadó teljes szakításhoz.

Magyarországon, a Nagy Imre-per küszöbén különösen kényes problémát jelentett a Jugoszláviával kapcsolatos magatartás meghatározása. Miközben a per ideológiai megalapozása során egyértelműen utaltak a jugoszláv revizionizmus és az „árulók” közötti eszmei-politikai kapcsolatra, mindent el kellett követniük, nehogy az új nemzetközi kampány az 1949-es jugoszlávellenes hadjárat megismétlésének benyomását keltsze. Ha másért nem, hát a Rajk-perrel vonható párhuzam fenyegetése miatt végképp nem volt kívánatos ilyen vádaknak tápot adni. Éppen ezért úgy próbálták beállítani a Jugoszláviával támadt viszályt, mint amely során a JKSZ indított „nyílt elvi-politikai támadást” a szocialista tábor ellen. Nem csupán a jugoszláv revizionizmus és a Nagy Imre-féle nézetek hasonlóságára utaltak, de az a vád is elhangzott, hogy a jugoszláv táboronkívüliség dicsőítése a szocialista táborból való kiszakadást és a burzsoá restauráció előkészítését szolgálta.⁴⁸

Tito az utolsó pillanatig arra törekedett, hogy ne próbálják Jugoszláviát felelőssé tenni az '56-os magyar eseményekért. A per lezárulása előtt egy nappal hosszú levelet küldött az SZKP vezetőihez, amelyben a vita mellett annak a reményének is hangot adott, hogy lesz foganatja a Nagy Imre-perrel kapcsolatban szovjet részről a romániai tárgyalásokon, magyar részről pedig Karagyorgyevón elhangzott ígéreteknek. Egyúttal azonban azt is jelezte, hogy ha folytatódik az 1948-as fejleményeket idéző kampány, nem lesz más választásuk, mint vállalni a rájuk kényszerített harcot.⁴⁹

Az elmérgesedett nemzetközi konfliktus nyomán azonban a korábbi ígérek, melyekre Tito utalt, semmivé foszlottak. A kádári vezetés a saját szempontjából is rosszabb változat megvalósítására kényszerült azzal, hogy a Nagy Imre-perben komoly hangsúlyt kapott a jugoszláv kapcsolat. Előkerültek azok az anyagok, melyek a vizsgálat során Jugoszlávia kompromittálása érdekében készültek, s a perben, majd az azt követő propagandában fel is használták őket.⁵⁰

A Jugoszláviát ért vádak természetesen azon nyomban éles tiltakozást váltottak ki Belgrádban, és hosszadalmas, kezdetben éles sajtópolémiaival is alátámasztott diplomáciai csatározás kezdődött.⁵¹ A jugoszláv magatartás a vádak teljes tagadásán, s az eljárásnak a koncepciók Rajk-perhez hasonlításán alapult. Ennek megfelelően úgy tartották, a cél nem egyéb, mint hogy a már folyamatban levő nemzetközi akció keretében megrontsák a jugoszláv–magyar viszonyt. A diplomáciai játszmában a legerősebb adu természetesen az 1956. novemberi egyezményben foglalt kötelezettségvállalás nyílt megszegésének felemlgetése volt.

Budapesten sok fejtörést okozott a válasz megfogalmazása, mert azzal egyszerre több, egymásnak ellentmondó igénynek kellett megfelelni. Kádárék számára nagy nyereség volt, hogy a táborhoz tartozó országok kommunista pártjai egyöntetűen felsorakoztak a magyar lépés támogatására, beleértve Gomulkát is, aki pedig korábban határozottan aggódott a Nagy Imre ellen tervezett

⁴⁷ Válasz a *Pravdának* a JKSZ VII. kongresszusáról és az együttműködésről írott cikkére. *Magyar Szó*, 1958. május 17.; A JKSZ „revizionizmusa” elleni kampány a nyilatkozatok fényében. *Magyar Szó*, 1958. június 1.

⁴⁸ A Jugoszláv Kommunista szövétsége VII. kongresszusa és a nemzetközi munkásmozgalom. *Népszabadság*, 1958. május 21. Az MSZMP PB 1958. május 13-i clózetes vitája a cikkről: 288. f. 5/78. ó. c.

⁴⁹ MOL 288. f. 9/1958/20. ó. c.

⁵⁰ Ítélet Nagy Imre és társai bűnperében. Az Igazságügy-minisztérium közleménye a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntető eljárásról. *Népszabadság*, 1958. június 17. Az ún. Fehér Könyv 5. kötete külön alfejezetet szentelt a Nagy Imre-csoport jugoszláv követségen folytatott tevékenységének, de utalt arra a „rendszeres konspiratív kapcsolatra” is, amelyet a csoport tagjai ezt megelőzően is fenntartottak a jugoszláv diplomátákkal. *Nagy Imre és társai ellenforradalmi összeesküvése*. Budapest, Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatói Hivatala, [1958]. 124–133. p.

⁵¹ Az 1958. június 23-i jugoszláv jegyzéket, illetve a július 21-i magyar válaszjegyzéket lásd A „Jelcindosszié”, 210–212, 218–223. p. A további jegyzékváltás dokumentumait lásd A Nagy Imre-per után. *Múltunk*, 1992. 4. sz. 181–203. p.

eljárás miatt. Annak ellenére azonban, hogy a kommunista pártok a jugoszláv tiltakozásban egyöntetűen a nyugati hatalmakkal, a „nemzetközi reakcióval” vállalt együttműködés jelét igyekeztek kimutatni, megjelent – és éppen a szovjet vezetésben – a konfrontáció kordában tartásának szándéka is. A szovjet vezetés ugyan azt szorgalmazta, hogy a válaszjegyzék utaljon a jugoszlávok és a nyugati hatalmak reakciója közötti összhangra, valamint hogy tartalmazzon fenyegető momentumot is további terhelő adatok meglétével kapcsolatban,⁵² de Hruscsov ellenállt a kísértésnek, és nem kívánta követni a kínaiak által szorgalmazott politikát, amely Jugoszlávia szocialista jellegét is kétségbe vonva a kapcsolatok megszakítására irányult.⁵³

A magyar álláspont kialakítását nemcsak a Jugoszláviával szembeni fellépés helyes mértékének megtalálása nehezítette, hanem az is, hogy egyszerre két, egymásnak ellentmondó igénynek kellett megfelelni. Egyfelől részt kellett venni a Belgrád elleni kampányban, amelynek szerves része volt a Nagy Imre-ügyben viselt jugoszláv felelősség kérdésének felvetése, másfelől viszont tagadni is kellett, hogy Jugoszláviának a vádlottak padjára ültetése e kampány céljait szolgálta, hiszen ez mintegy igazolta volna a Rajk-párhuzamot. A válaszjegyzék kialakításának hosszúra nyúlt folyamata során végül a konfrontáció elmélyítésének veszélyével járó megoldási módok helyett a józanabb, mérsékeltebb politika kerekedett felül. Természetesen ez sem vezethetett az ellentétek azonnali megfűkezéséhez, de legalább nem tette kilátástalanná a viszony további romlásának megakadályozását, ami a jugoszláv félnek sem állt érdekében.⁵⁴

A továbbiakban a kulisszák mögött folytatódott a jegyzékháború. 1958 őszén mindkét fél presztízsveszteség nélkül igyekezett kikeveredni a konfliktusból, miközben éppen a presztízsszemponthoz érvényesítő nyilatkozatok nehezítették ennek végrehajtását.⁵⁵ A jugoszláv és a magyar vezetés egyaránt ragaszkodott saját álláspontjához, de az is mindkettőt jellemezte, hogy egymás magatartásától tették függővé a további lépéseket. Ezért kölcsönösen arra törekedtek, hogy sakkban tartsák a másikat (dokumentumokkal alátámasztott tények közzétételével fenyegetve), de küldtek olyan jelzéseket is, melyek világossá tették, hogy valamennyien a meddő vita lezárásában érdekeltek.

A konfliktus viszonylag gyors lezárulása elsősorban annak volt köszönhető, hogy mind a szovjet, mind a jugoszláv vezetés belátta, egyikük számára sincs pozitív kimenetele a vita elmélyítésének. A szovjet külpolitikában sem a Nyugattal, sem a harmadik világgal kapcsolatos elképzelésekhez nem illeszkedett a viszony további rontása. Hruscsovnek pedig elemi érdeke volt, hogy a tábor helyreállított egysége ne a kínai nyomásnak megfelelő resztalinizációs politikán, hanem saját elképzelésein alapuljon. A Szovjetunió kénytelen volt tudomásul venni Jugoszlávia különutasságát, hogy kivonta magát a blokkpolitika hatóköréből. Moszkva fokozódó mértékben a harmadik világ felé forduló külpolitikai törekvései során aligha engedhette meg magának, hogy az el nem kötelezett országok mozgalmában vezető szerepre pályázó Jugoszláviával – mint blokkon kívüli *szocialista* országgal – szemben a kemény szembenállás politikáját folytassa. Titónak sem állt érdekében, hogy a konfliktust továbbvigye, ezért a magyar '56 ügyében, illetve ürügyen kialakult vita mederben tartására és lezárására törekedett. A viszonylag legjobb megoldást számára továbbra is a hruscsovi–kádári politika jelentette, a viszony elmérgesítése csak azzal járt volna, hogy balkáni szomszédaival fennálló problémái mellett további feszültségekkel kell számolnia. A jugoszláv, a szovjet és a magyar vezetőknek egyaránt fel kellett ismerniük: az 1958 nyarára mélypontjára érkezett viszony további rontása, a harc folytatása nem csupán értelmetlen, de kifejezetten érdekeik ellen való.

⁵² A „Jelcin-dosszié”. 208–218. p.

⁵³ Vö. Kádár János beszámolója az MSZMP PB 1958. július 1-jei ülésén. MOL 288. f. 5/85. ő. c.

⁵⁴ Lásd V. Begovics közlését Cséby Lajos nagykövettel, valamint Dimitrijevic idiciglenes budapesti ügyvivő kijelentését: MOL 288. f. 32/1958/7. ő. c., illetve 32/1958/3. ő. c.

⁵⁵ Az ellentmondásos helyzet tükré Dobrivoje Vidics nyilatkozata, amelyet az ENSZ közgyűlésén a magyar kérdés napirendre tűzése ellen állást foglaló jugoszláv szavazat magyarázatáról adott. Ebben ugyanis a vádak megismétlésével mintegy relativizálta a szavazat súlyát (*Magyar Szó*, 1958. szeptember 24.). A Külügyminisztérium ezzel kapcsolatos közleménye: *Népszabadság*, 1958. szeptember 26.